

REPREZENTACIJA KULTURNE BAŠTI- NE GRAĐANSKIH SALONA U AUTO- BIOGRAFSKIM TEKSTOVIMA SLA- VONSKIH KNJI- ŽEVNIKA S PRIJE- LAZA IZ 19. U 20. STOLJEĆE

doc. dr. sc. Hrvoje
Mesić

Akademija za umjetnost i kulturu u
Osijeku

HR-31000 Osijek

Kralja Petra Svačića 1/f

hrvoje.mesic35@gmail.com

prof. dr. sc. Helena Sablić
Tomić

Akademija za umjetnost i kulturu u
Osijeku

HR-31000 Osijek

Kralja Petra Svačića 1/f

hsablict@aukos.hr

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42.09(497.543)“19/20“

Posljednjih desetljeća 20. stoljeća fokus je istraživanja prostornog zaokreta u humanistici i društvenim znanostima reprezentacija krajolika i geografskih fenomena upisanih u književni i kulturni prostor. Osobni memoari, dnevnici i autobiografije, kao tragovi sjećanja, omogućuju uvid u prostor u kojem se oblikovao povijesni i društveni identitet grada i osoba u njemu. Stoga je prostor aktivni medij koji nastaje na temeljima promjena.

U radu se analizira kulturna baština građanskih salona u autobiografskim tekstovima izabranih slavonskih književnika s prijelaza 19. u 20. stoljeće, čime se naslućuju antropologijske zalihe prostora (prostorni impulsi) i tradicija europskog identiteta hrvatskog građanstva.

Ključne riječi: kulturna baština, Slavonija, građanske kuće, saloni, identitet, slavonska književnost, autobiografski tekstovi.

Sl. 1. Salon u stanu osječke obitelji Rutar 30-ih godina 20. stoljeća, Muzej Slavonije, MSO-244843, foto: Vladimir Rutar⁷

UVODNO: PROSTOR KAO STRATEGIJA REPREZENTACIJE

Interdisciplinarno promišljanje prostora¹ predstavlja različit pristup prema stvari i subjektu prostora. Barney Warf i Santa Arias smatraju da je ideja prostora naknadna misao društvenih odnosa², odnosno da je to stvarnost neovisna o čovjekovu postojanju, dok John Urry naglašava da prostor i vrijeme egzistiraju samo kada postoje entiteti u prostoru i vremenu.³ Stoga je tzv. *prostorni zaokret* izvorni odgovor na dugogodišnje privilegiranje vremena u humanističkim i društvenim znanostima naglašavajući da je čovjek suštinski prostorno kao i vremensko biće, aktivan sudionik u proizvodnji i reprodukciji sveobuhvatnih ljudskih geografskih i prostornih odnosa, u kojoj živi. Naime, u 19. stoljeću prostor je podređen vremenu, a geografija je samo kao pojam figurirala, što potvrđuje i Edward Soja ističući da su previše razvijena povijesna kontekstualizacija društvenoga života i društvena teorija aktivno potapale i udaljile geografsku ili prostornu imaginaciju

(Ako geograf nije dovoljan, što sam ja?!).⁴ Henri Lefebvre drugim će riječima zaključiti da se bavimo logičko-epistemološkim prostorom, prostorom društvene prakse, prostorom koji nastanjuju osjetilne pojave, uključujući proizvode mašte kao što su projekti i projekcije, simboli i utopije.⁵ Ponovno uspostavljanje prostora u modernoj svijesti bio je dugotrajan pothvat. Dvadesetih godina 20. stoljeća čikaška škola sociologa i geografa aktivno sudjeluje u povratku prostora u urbanu analizu. Šezdesetih godina Henri Lefebvre i Michel Foucault naglašavaju da se prostor mora shvatiti ne samo kao konkretan, materijalni objekt nego i kao ideološki, proživljen i subjektivan. Na taj je način društvena teorija činila središnji dio za ponovno kritičko vrednovanje prostora i prostornosti u društvenoj misli (tzv. *Harveyjeva specijalizacija*). Prostor je, dakle, oduvijek prisutan, linije njegove kartografije ograničene su samo ljudskim djelovanjem, on je relacijski subjektivan i osoban. Doreen Massey istaknut će da je prostor relativan proizvod međusobnih odnosa identiteta i entiteta.⁶ Potrebno je stoga interdisciplinar-

¹ Početke istraživanja prostorne kognicije dokumentirao je Hrvoje Mesić u radu: Mesić, Hrvoje. *Prostorna humanistika: mapiranje nevidljivih prostora – spavača*. // *Lingua Montenegrina: časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja* XI/2(2018), str. 179–209.

² Usp. Warf, Barney; Arias, Santa. Introduction: The Reinsertion of Space in the Humanities and Social Sciences. // *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* / uredili Barney Warf, Santa Arias. Abingdon: Routledge, 2009. Str. 1.

³ Usp. Urry, John. *Consuming Places*. London: Routledge, 1985. Str. 24.

⁴ Usp. Soja, Edward. *Postmodern geographies and the critique of historicism*. // *Postmodern Contentions* / uredili John Paul Jones III, Wolfgang Natter, Theodore R. Schatzki. New York, NY: Guilford, 1993. Str. 116.

⁵ Usp. Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 1991. Str. 11–12.

⁶ Usp. Massey, Doreen. *For Space*. Los Angeles, CA; London: Sage, 2008. Str. 9.

Sl. 2. Detalj iz salona obitelji Rutar, Muzej Slavonije, MSO-244844, foto: Vladimir Rutar

nim pristupom razjasniti što prostor jest (ključno nestabilan te pomičan) i na koji se način događa.

Gilles Deleuze, Jacques Derrida i Maurice Blanchot koriste izraz *espacement* za transkribiranje prostora kao prakse (razmak), a ne imenicu (prostor).⁸ Naime, pridjev *espace* označava prostor između, ali i operaciju udaljavanja i kontakta. Marcus Doel zaključit će kako nema prostora bez presavijanja jer svaki čin razmaka uključuje imbrikaciju nabora.⁹ Jacques Derrida razmak povezuje s *différance*¹⁰, što označava igru razlika. Nadalje, potencijal tzv. ljudske (humane) geografije utvrdio je Paul Vidal de la Blache koji je prvi upotrijebio taj izraz usmjeren na svakodnevno okruženje ljudi.¹¹ Američki pisac i geograf Yi-Fu Tuan podržava temeljna načela odnosa i brige o okolišu, uključujući i gotovo duhovnu kategoriju.¹² Humanistički karakter geografi-

je, dakle, uključuje složenost i potencijal svih komponenti ljudskoga djelovanja, višestrukost utjecaja i načina moći te pitanja emocija. Na taj je način ljudska geografija postala svjesna svog kulturnog predznaka, što označava tzv. *kulturni zaokret* (kulturna geografija) s naglaskom na reprezentacijama prostora, međusobnu interakciju globalnog dosega sa življenim karakterom prostora, a uvažavajući složenost proživljene kulture i preispitivanja negativnog privilegirana kapitalističkog prostora. Svakako treba istaknuti antropološki doprinos razumijevanju prostora (sve češće mreža humanističkih, društvenih znanosti i geografije s dodatkom antropologije), što iskazuje Tim Ingold koji inzistira na konačnom i izoliranom apstraktnom karakteru prostora.¹³ Antropologinja Sally Ness posebno artikulira važnost izvedbe i njezine performativnosti među reprezentacijama u važnosti osjećaja prostora uz ideju krajolika u izvedbi, koreografijama i znakovima izvedbe.¹⁴ Edward Soja zaključit će: ljudi žive u društveno proizvedenim prostorima koji su pretežito urbani ili gotovo potpuno urbanizirani. Budući da su društveno proizvedeni, a ne prirodno dani, ti urbanizirani prostori podložni su promjenama zahvaljujući društvenom djelovanju. Nadalje, urbane geografije u kojima živimo proizvode snažne negativne kao i pozitivne učinke na naše živote, dok nepravde i ugnjetavanja, koji su ugrađeni u naše

⁷ Nažalost, nisu pronađeni pisani zapisi o povijesti osječke obitelji Rutar, nego su sačuvane fotografije kao model sjećanja i arhiviranja stvarnosti. Fotografije se čuvaju u sklopu Zbirke fotografija Povijesnog odjela Muzeja Slavonije u Osijeku. Za ovaj rad kao alat analize i reprezentacije kulturne baštine građanskog salona koriste se fotografije snimljene u salonu stana obitelji Rutar (fotograf Vladimir Rutar) 30-ih godina 20. stoljeća.

⁸ Usp. Derrida, Jacques. *Positions*. / Preveo Alan Bass. Chicago: The University of Chicago Press, 1981. str. 106.

⁹ Usp. Doel, Marcus A. *A Hundred Thousand Lines of Flight: A Machinic Introduction to the Nomad Thought and Scrumpled Geography of Gilles Deleuze and Félix Guattari*. // *Environment and Planning D: Society and Space* 14(1996), str. 436.

¹⁰ Usp. Derrida, Jacques. *Semiotology and Grammatology*. // *Literary Theory: An Anthology* / uredili Julie Rivkin, Michael Ryan. Oxford: Blackwell Publishing, 2004. Str. 337.

¹¹ Usp. Blache, P. Vidal de la. *Principles of Human Geography*. London: Constable and Company, 1926. str. 48.

¹² Usp. Tuan, Yi-Fu. *Humanistic Geography: An Individual's Search for Meaning*. Madison: University of Wisconsin Press, 2012. str. 26.

¹³ Usp. Ingold, Tim. *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. London: Routledge, 2011. str. 33.

¹⁴ Usp. Ness, Sally. *Choreographies of Landscape: Signs of Performance in Yosemite National Park*. Oxford: Berghan, 2016. str. 11.

Sl. 3. Kartografija salona, Muzej Slavonije, MSO-244847, foto: Vladimir Rutar

geografije, mogu postati strateška snaga za mobilizaciju i organiziranje inovativnih oblika prostorne prakse usmjerenih eksplicitno na postizanje veće prostorne pravednosti i *globalnu* demokraciju.¹⁵ Prostor je, dakle, strategija reprezentacije!

KARTOGRAFIJA SALONA GRAĐANSKIH KUĆA

O unutrašnjosti građanskih kuća detaljno je pisao Fernand Braudel koji naglašava: „Prvi prizor pogled je na kuću izvana, drugi je u njezinu unutrašnjost. Nitko ne može tvrditi da je prvi jednostavniji od drugoga. Zapravo svi problemi određivanja, objašnjavanja, sveobuhvatnog pogleda na svjetskoj razini tu se postavljaju ponovno. Pritom i opet sagledati što se zadržava, što se sporo mijenja, znači u glavnim crtama označiti bitna obilježja pejzaža.”¹⁶ Unutrašnjost se mijenja, raskoš i udobnost oznake su građanskih salona – prostora književne i kulturne elite.

Susanne Schmid ističe da se istraživanje salona suočava s osnovnim metodološkim problemom jer je njihova središnja aktivnost – *razgovor* – neuhvatljiv¹⁷, izgovorena riječ

odmah isparava. Međutim, saloni su bitni prostori za kulturnu proizvodnju. Naime, malo je zapisa o mirnome ritmu svakodnevice u prošlosti jer se pisana građa najviše odnosi na tzv. *konfliktnu svakodnevicu*¹⁸, poremećaje životnoga ritma, prijepore i sukobe, dramatične situacije izazvane političkim prijevratima, ratovima, epidemijama. Saloni su primjer opuštanja od svakodnevnih neprilika, slika stanja svakodnevnog života ljudi u prošlosti. U doba uspona građanstva i njegove kulture nastajali su saloni u kojima se družilo, muzicalo, politiziralo, a redovito su se okupljali gosti, poznate i ugledne ličnosti iz kulturnoga, političkog i gospodarskog života. Predstavljao je važan primjer društvenoga života, kulturno relevantnog mjesta kao i gostoprimstva (raskoš postaje sredstvom vladanja). Saloni su stoga definirani kao mjesta privatnih društvenih okupljanja za raspravu o književnosti, umjetnosti i filozofiji, a imali su veliki značaj u razvoju društvenosti, promicanju kulturnih transfera te mogućnosti samoobrazovanja.¹⁹ Izraz *salon* izvorno je označavao veliku i bogato uređenu prostoriju, izgrađenu za prijam. Književni su saloni pak zainteresiranim sudionicima nudili prostor za razvoj novih istraživanja pisanih tekstova te rasprave o brojnim temama: neobjavljenim pjesmama, dramama, esejima, romanima. Osim što su, dakle, služili

¹⁵ Usp. Soja, Edward. *Taking space personally. // The Spatial Turn / uredili Barney Warf, Santa Arias*. London: Routledge, 2008. str. 32.

¹⁶ Braudel, Fernand. *Struktura svakidašnjice: materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*. Zagreb: August Cesarec, 1992. str. 300.

¹⁷ Usp. Schmid, Susanne. *British Literary Salons of the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*. London: Palgrave Macmillan, 2013. str. 2–3.

¹⁸ Usp. Bertoša, Miroslav. *Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2002. str. 7–10.

¹⁹ Usp. Prendergast, Amy. *Literary Salons Across Britain and Ireland in the Long Eighteenth Century*. London: Palgrave Macmillan, 2015. str. 1–13.

Sl. 4. „Antropološki impuls” salona, Muzej Slavonije, MSO-244846, foto: Vladimir Rutar

kao prostor za razgovor, saloni su odigrali i ključnu ulogu u oblikovanju kritike.

U većini salona održavali su se koncerti, izvodile su se kazališne igre, čitala su se i komentirala tadašnja književna djela nastala u europskim središnjicama kulture, kovali politički planovi, vodili uljudni intelektualni razgovori, održavale zabave u maskiranim kostimima te kušale ondašnje slastice. Saloni su označavali i intelektualnu pripadnost, sudionici su imali kozmopolitske ambicije. Arhitektonsko okruženje, razvoj dekorativne umjetnosti, konzumacija hrane i pića, sve je doprinijelo afirmaciji salona kao fenomena.²⁰ Ti prostori, uređeni prema ukusu tadašnjih najboljih europskih salona, otkrivaju mnogo o osjećajima pripadanja društvenoj hijerarhiji i identitetu, ali jasan dojam salonskog života ipak se može postići pažljivim pregledom objavljenih pisama i dnevnika, kao i istraživanjem arhivske građe. Stoga će Clifford Geertz naglasiti kako običaj u vremenu i prostoru prihvaća ideju da je čovječanstvo toliko raznovrsno u svojoj biti koliko i u svome izrazu (*antropološki impuls*).²¹ Najbolje pokućstvo i elementi koji su činili tadašnje salone dokazuju transnacionalno kruženje ideja, robe i prakse. U salonima se govorilo tadašnjim svjetskim jezicima, što je doprinosilo međukulturalnim razmjenama odnosa, uz sudjelovanje stranih posjetitelja, ali su prihvaćeni i kao mjesta

za izgradnju nacionalnoga identiteta. Iako se smatralo da su saloni koncentrirani u metropolitanskim područjima, čitanjem osobnih memoara, dnevnika i autobiografija otkriva se da su i manji gradovi i središta oblikovali pravi europski duh. Također, privatne knjižnice koje su se nalazile u salonima imale su važnu ulogu u okupljanju i obrazovanju uz zajednička iskustva čitanja i rasprava o odabranoj temi. Povjesničar Edward Gibbon ističe heterogenost salona kao i njihov zajednički duh. Naime, naglašavajući njihove zajedničke vrijednosti, Gibbon primjećuje da saloni nisu identični: u nekima se dobro objeđuje, u nekima se zabavlja, u nekima se pleše i muzicira.²² Dakle, saloni ispunjavaju različite funkcije i potrebe s obzirom na različite kontekste i okolnosti. Građanski saloni stoga uključuju osebujne oblike materijalne kulture s obzirom na ukus, modu i kreativnost.²³

Vitalna je važnost salona kao prosvjetiteljske institucije u kojoj su se vodile rasprave i debate s tadašnjim najistaknutijim piscima, filozofima i političarima – mjesto intelektualne razmjene i suradnje. Salon je imao i tzv. kritičnu funkciju u cirkulaciji rukopisnog materijala – ne samo književnog nego i glazbenog. Nadobudni pisci tražili su priliku za ulazak u salon kako bi tadašnjem bogatom građanstvu ponudili, odnosno pročitali naglas svoj tekst s ciljem financijske pot-

²⁰ Usp. Nova kulturna historija / uredila Lynn Hunt. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004. str. 123–129.

²¹ Usp. Geertz, Clifford. Tumačenje kultura I. Beograd: Biblioteka XX vek, 1998. str. 52.

²² Usp. Gibbon, Edward. *Miscellaneous Works of Edward Gibbon*. London, 1796. str. 432.

²³ Usp. Sarti, Raffaella. *Živjeti u kući: stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500. – 1800.)*. / prevela Ana Badurina. Zagreb: Ibis grafika, 2006. str. V–VIII.

pore za njihovo izdavaštvo. Salon bi se, dakle, mogao smatrati prostorom škole za asimilaciju aristokratskih manira. Unutarnje uređenje salona nudi uvid u tadašnje vrijednosti i ukuse, pazilo se na svaki umjetnički detalj, umjetnička djela označavala su promjenjive trendove tadašnje europske umjetnosti, a posjedovanje instrumenta bio je znak da je glazba bila važna karakteristika salona. Sačuvana korespondencija u arhivima omogućuje nam da odredimo geografski smisao provincijskog salonskog života od onog koji se odvijao u velikim metropolama. I sam Antun Gustav Matoš, poznati književnik iz kavanskih krugova, naglašava da je društvenost salona, društava te klubova tipičnih za visoke krugove jedno od mjerila svake kulture.

SALONI U AUTOBIOGRAFSKIM TEKSTOVIMA SLAVONSKIH KNJIŽEVNIKA

Specifičan duh vremena prepoznaje se u izabranim djelima nekoliko slavonskih književnika. Naime, Franjo pl. Ciraki, Jagoda Truhelka, Vilma Vukelić, Josipa Glembay i Ivana Brlić Mažuranić upravo su opisujući ritam svog privatnog vremena prikazali oblike građanske kulture u gradovima kao što su Požega, Osijek i Slavonski Brod. Čitanjem njihovih uglavnom autobiografskih tekstova napisanih na prijelazu iz devetnaestoga u dvadeseto stoljeće postaje nam jasno kako i gradovi koji nisu velika središta mogu imati europski duh, a njegovi stanovnici isti takav senzibilitet. Jer upravo se u prozama tih autora primjećuje njihova potreba za komunikacijom, druženjima i razgovorom sa svojim kulturološko bliskim suvremenicima. Načinom života i oblicima osobne duhovne nadgradnje oni nadvladavaju malograđanski mentalitet. Poslijepodnevni ili večernji razgovori u kavanama i salonima poticaj su otvorenom i različitim tipu mišljenja od onoga koji često konzervativna sredina nameće. Ako na taj način shvatimo elemente kulture označene građanskim predznakom, ona postaje aktivnim članom recepcijski zanimljive komunikacije autora s nizom znakova i normi udaljenih oku suvremenog čitatelja koji je željan pikanterija iz prohujaloga vremena. Uz ovu komunikaciju može se rekonstruirati jedno posve osobno vrijeme, ali i naslutiti antropologijske zalihe prostora i tradicija europskoga identiteta hrvatskog građanstva početkom 20. stoljeća.

*Bilješke*²⁴ pjesnika i prevoditelja Franje pl. Cirakija omogućuju ponajbolji uvid u prostor u kojemu se oblikovao povijesni i društveni identitet grada i osoba u njemu. Univerzalna kategorija kao što je povijesni trenutak, a u njegovim dnevnicima riječ je o intrigantnim vremenima Austro-Ugarske Monarhije, projicira individualni razvoj Cirakijeve osobnosti koja je tragove povijesnoga vremena i dnevnih događanja utisnula u vlastiti svjetonazor: „27. Studen. Bio kod vel. župana, da ga izviestim o jučerašnjem danu. Nije mu pravo radi zastave na našoj kući. Brzojavno pozvan u Peštu.”²⁵ Naime, prema tumačenju Mirjane Gross u posljednjih dvadesetak godina raste brzina inovacija u profesionalnoj historiji i njihova obuhvaćanja sve brojnijih i

raznovrsnijih područja ljudskoga života. Radi se, dakle, o mikrohistoriji koja je svakako „struja historijske antropologije koja se temelji na iskustvu sadašnjosti kritičnom prema shvaćanju moderniteta, prema ideologiji napretka ‘starije’ društvene historije i njezina nastojanja da utvrdi stupnjeve društvenoga razvoja. Umjesto toga u središtu su pozornosti posebnosti i pojedinosti, a prije svega različite mogućnosti ostvarenja života u okviru njihova subjektivna iskustva.”²⁶ Narativni okvir *Bilježaka* kreće se od informacija o socijalnim, političkim i kulturnim zbivanjima preko kratkih zapisivanja odnosa s osobama iz požeškoga javnog života do kritičkog komentiranja pročitane literature u tadašnjim građanskim salonima: „6. Svibanj. Petak. Počivao i priredjivao svoje bilješke. Čitam djelo Petermanovo o Dalmaciji i Revuerovo o Bosni, koje me štivo vrlo zanima i puno mi poduke daje, osobito što su mi dojmovi s puta još živi i nepomutjeni.”²⁷ Bijeg u dnevničku autorefleksiju moda je višeg građanskog staleža na prijelazu iz devetnaestoga u dvadeseto stoljeće. *Bilješke* otkrivaju zanimljiva zapažanja koja prikazuju društvene, kulturne i političke mijene. Posebna je njihova vrijednost u tome što su napisani iz pozicije osobe koja ih je doživjela i u nekima aktivno sudjelovala. Teme o kojima piše tipične su upravo za uočavanje mikrohistorije toga vremena: obitelj, prehrana i stanovanje, djetinjstvo i mladost, rad i slobodno vrijeme, svečanosti i pučki običaji, bolest i odnos prema tijelu, doživljaji straha, časti, snovi: „14. prosinac. U pešt. saboru dogodili se jučer užasni skandal. Dvorana je vandalski opustošena, stolovi i klupe potrgane. Ima i teško ranjenih ljudi. Sjednica se nije mogla držati. Bode me na lijevoj strani i odmah po ručku legao i vruće criepove metao. Pročitao roman od Claire Vantier ‘Haine Charnele’. Duhovito pisan ali pun cinizma. Za čudo da je žensko stvorenje tako pisati moglo. Spada u vrst patoloških romana. Svakako znak boležljivosti današnjega vieka i vremena. Rariteta radi vredno čitati. Noć radi jakih neural. bolih probavio u besanici.”²⁸ Preko tih tematskih prostora Ciraki je kulturu svojega doba prikazao kao antropološku posljedicu osobne *simboličke stvarnosti*. Jer upravo ispričani „fragmenti individualnih ‘povijesti’ nisu samo primjeri, niti je njihova uloga ograničena na to da raspravu učine živahnijom i živopisnijom. Oni često predstavljaju polazišnu točku za postavljanje pitanja o raširenosti određenih običaja i načina života, služe kako bi se prodrlo u iskustva muškaraca i žena te da bi nam pokazali iznimno složene situacije koje se mogu kriti iza poopćavanja.”²⁹ Cirakijeva iskustva kojima tumači zbivanja u zbilji zacijelo utječu na oblikovanje potpunije kolektivne slike grada u čijim prostorima i sam živi. Iz ove autobiografske proze mogu se razotkriti mentalitet ljudi i prostora, građanski obiteljski život kao i oblici ponašanja u različitim situacijama: „29. Studen. Fraij doveo svoga sliiepoga brata. Igrao s njim dvie partije šaha, u kojih me je pobio; tako i Adriana. Vrlo simpatičan čovjek taj biednik. Svirao takodjer vrlo dobro na glasovi-

²⁴ Usp. Ciraki, Franjo. pl. *Bilješke*: 11. rujna 1903. – 7. veljače 1912.; *Zapisci*: 1847. – 1867. / priredila Helena Sablić Tomić. Požega: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjski-srijemski; Grad Požega; Grafika, 2004.

²⁵ Ciraki, Franjo pl. *Nav. dj.*, str. 15.

²⁶ Usp. Gross, Mirjana. *Mikrohistorija: dopuna ili suprotnost makrohistorije? // Otium: časopis za povijest svakodnevice* 1–2(1994), str. 18–22.

²⁷ Ciraki, Franjo pl. *Nav. dj.*, str. 40.

²⁸ Isto, str. 62.

²⁹ Sarti, Raffaella. *Nav. dj.*, str. 2–3.

ru.”³⁰ Upravo niz provjerljivih podataka zabilježenih na osamstotinjak stranica te bilješke o svakodnevnim obvezama upućuju na osnovnu karakteristiku tzv. stvarnih dnevnika, kakav je i ovaj, usmjerenih prema povijesnoj istinitosti i neposrednom bilježenju stvarnosti: „1. Ožujak. Blatno i kišovito. Ustao sam sav skršen rad nesаницe. Djevojka mi donijela beriva. Objedovali juhu, govedinu sa umakom i kuruznu bazlamaču. Večerali šnitze sa krumpirom u vrhnji. Po objedu odmah legao. Jučer mi je prijatelj Julije Kempf doneo jedan primjerak svoga netom otisnutog djela ‘Požega, zemljopisne i povijesne bilješke’. Djelo je prekrasno. Ima preko 800 stranica. U osmini, ukrašeno je sa preko 300. liepo izradjenih slika. U predgovoru spominje pisac sa zahvalom neznatne moje usluge pri sastavku djela i sabiranju gradje na prvom mjestu. Grad se Požega može ponositi tom monografijom. Nijedan grad domovine neima slične. Veliki diel slikah su originalni snimci Kemfovi sa fotografiskim vrstnim aparatom.”³¹ Dakle, dnevnik kao književni žanr³² koji podrazumijeva visok stupanj samooblikovanja subjekta omogućuje da se putem bilježaka o načinima građanske društvenosti oblikuje kulturološka matrica jednoga povijesnog razdoblja upravo zato što se i pojedinac promatra kao svojevrsan kulturni artefakt: „21. Srpanj. Nekoliko dana već pregledjem svoju sbirku portraita. Novo priljepljenih i sabranih poslednje vreme 280. komada uvrstio u odnosni alfabetski red. Ima ukupno XV. fascikala, a 500 kom, dakle 7.280 portraita. Ima u sbirci vriednih primjeraka, ali puno smeta, koji ništa nevriedi, nevaljnih prostih drvoreza itd.”³³ Preko dnevnika ponajbolje se prati taj proces oblikovanja identiteta kroz kulturu koja ga određuje i konstruira njegovu poziciju u određenoj društvenoj strukturi. U razotkrivanju života u Požegi na prijelazu iz devetnaestoga u dvadeseto stoljeće zanimaju nas dakle *načini* na koje se oblikovala građanska kultura. Nameće se teza kako u građanskom prostoru ponavljanje nije *rutina*, nego individualnu naviku pretvara u svojevrsan *obred*. Ciraki je veći dio vremena posvećivao javnom životu pa je upravo one događaje kojima je namijenio da postanu uspomena na njih bilježio tijekom devetogodišnjeg razdoblja u dnevnik. Najčešće navodi sljedeće: odlazak u kavanu i salone, igranje raznih društvenih igara, karte, domino, šetnje, građanske dobrotvorne zabave, odlazak na kazališne predstave, koncerte i izložbe, čaj u 17 sati, privatne vrtne zabave, proslave imendana, čitanje, pučke svečanosti, tpezarijske svečanosti.³⁴ Cirakijev odlazak u kavanu kao građansku instituciju obredna je poslijepodnevna muška gesta uz koju su požeški liječnici, odvjetnici, bankari te župan i podžupan vrlo često organizirali i predavanja: „10. Srpanj. Poslie podne do 5 ure u kafani. Onda kod nas alšaš partija: parok Kraljević, Šandor i ja. Susjed Stef kibicovao. Užinali sardine i putar. Poslie 8 ure se razišli.”³⁵ Nakon njih se najčešće izlazilo na bakljadu ili odlazilo na

različite svečanosti. Kavana je, dakle, stil građanskoga života na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, a i u Požegu je stigla iz Beča. Ona kao sastajalište izabrane intelektualne klijentele postaje i važna institucija društvenog života srednjoeuropskih gradova. Osim čitanja novina Ciraki je u kavanu najčešće odlazio na kartanje, a i nakon društvenih aktivnosti kavana je bila omiljen poslijepodnevni prostor. Taj snažan prodor građanske društvenosti nije se očitovao samo u afinitetu prema kavanama nego podjednako i okupljanjima na trgovima, šetalištima, u salonima i sličnim prizorištima zajedničkog života: „Oko 7. ure otišao prijatelju Juliju Kempfu na večeru. Bili na okupu Toma, Teodor, Ladislav i Dušan Kraljević, ravnatelj Sarkotić, načelnik Kirschner, prof. Kuntarić i ja. Večerali prekrasnu pisanu pečenku, garniranu sa graškom i varganji, jabučnu pitu, vrlo dobre piliće i mlade guske sa salatama, suhe kolače, i ementalški sir. Uz to pili vrlo dobri šiljer iz parkova podruma. Vrlo ugodna i krasna zabava uz koju Ti je sve godilo, dobro jelo i pilo, ugodan razgovor; ljubaznivost domaćine.”³⁶ Građanstvo je često sudjelovalo na raznim zabavama i svečanostima. Na zabave se dolazi isključivo s pozivnicama, a dobrotvorna kostimirana zabava namijenjena je za pomoć siromašnoj djeci požeškoga kraja. Zabave najčešće imaju humanitarni karakter, čemu pridonosi i prodavanje tombola koja se za tu svrhu prikupljaju od požeških obrtnika. Društveni život normiran je i zbivanjima u privatnim prostorima (salonima). Tako je na zabavi kod župana bilo oko 130 gostiju, a ples i buffet bili su veličanstveni. Za Požegu je to bila, bilježi Ciraki, upravo epohalna zabava.³⁷ Na privatnoj zabavi kod Cirakijevih obično se služilo jelo, kolači, kava, vino, pivo, šampanjac i cigarete. Vrhunac vrtnih svečanosti i banketa rezerviran je za govor upućen domaćinu kuće, zabavljalo se uz ploče s gramofona (jednom se prilikom slušala tenor arija iz opere *Otello*), ponekad se igrao i šah³⁸, a izvodile su se i dramske predstave koje je Ciraki komentirao: „Napokon, Englezi nisu majstori teatra. Njihova pozornica mora da živi od tuđih proizvoda.”³⁹ Na sličnim privatnim građanskim svečanostima u salonima često su organizirane i igre na sreću, o čemu piše Ciraki 6. ožujka 1905. godine.⁴⁰ Osim vrtnih svečanosti supruge uglednih građana organiziraju i ženske poslijepodnevne razgovore u svojim salonima. Njegova gospođa Valerija obično prima četvrtkom, a odlazi kod drugih kada je *njihov dan* za čaj. Franjo pl. Ciraki posjeduje i privatnu veliku probranu biblioteku s detaljnim katalogom knjiga koje rado posuđuje drugima, ali uz obvezan potpis primatelja i njegovu priznanicu: „Odkako je pošiljka novih knjiga stigla, čitam preko 8 ura preko dana i večeri.”⁴¹ Knjige kupuje i naručuje iz različitih antikvarijata u Beča i Budimpešti. „23. svibanj 1906.; Poslie objeda kupio neko 30 svezaka vrlo liepih francezskih i englezkih knjiga u antikvaru Teufen (Bernarda Schwarz) vis a vis od našeg hotela. Knjige sve vezane i dobro sačuvane. Ciena vrlo povoljna,

³⁰ Ciraki, Franjo pl. Nav. dj., str. 173.

³¹ Isto, str. 397.

³² Usp. Sablić, Tomić, Helena. Tema: dnevnik-načrt za tipologiju žanra. // Umjetnost riječi: časopis za znanost o književnosti, izvedbenoj umjetnosti i filmu 45 (2001), str. 195–221.

³³ Ciraki, Franjo pl. Nav. dj., str. 283.

³⁴ Isto, str. 175–194.

³⁵ Isto, str. 416.

³⁶ Isto, str. 415.

³⁷ Isto, str. 69–99.

³⁸ Isto, str. 195–227.

³⁹ Isto, str. 309.

⁴⁰ Isto, str. 74.

⁴¹ Isto, str. 415.

Sl. 5. Mikrohistorija obitelji Rutar, Muzej Slavonije, MSO-244856, foto: Vladimir Rutar

jer prosječno nedolazi svezak više od 1. Krune.”⁴² Vrlo rado čita knjige engleskih, francuskih, latinskih i njemačkih autora, pa i komentira prijevode: „20. svibanj. Petak. Malo vrtoglav. Čitao Tolstojevu ‘Moć tmine’ u lošu njemačkomu prevodu.”⁴³ Često su članci objavljeni u časopisu Matice hrvatske *Kolo* povod muškim poslijepodnevnim razgovoranjima u salonu ili vrtu Ćirakijevih.

Preko književne djelatnosti Osječanki kao što su Josipa Glembay, Jagoda Truhelka i Vilma Vukelić može se dobiti uvid u prostor u kojemu se oblikovao urbani identitet i osobe u njemu. U zanimljivim zapažanjima koja se čitaju u njihovim prozama posebice se uočava energija njihova svakodnevnog ženskog građanskog života. One se također primarno bave temama kao što su obitelj i stanovanje, djetinjstvo i mladost, rad i slobodno vrijeme, svečanosti i pučki običaji, bolesti, osobne emocije i prijatelji. Preko tih tematskih prostora ove dame osječke pisane riječi okupljale su uz svoje knjige djecu i odrasle. O njima se razgovaralo na poslijepodnevnom čaju u salonu u Županijskoj ulici u čijem dvorištu stanuje Vilma Vukelić, u Donjemu gradu s čijih ulica koje vode prema Dravi Jagoda Truhelka baštini svoje *zlatne danke* ili u jednoj od dnevnih soba s pogledom na secesijske balkone u Europskoj aveniji u kojoj je vrlo često Josipa Glembay primala donacije za svoju zakladu. Supruge uglednih građana Osijeka susretale su se na tjednim primanjima, a odlazile su kod drugih kada je bio njihov dan za čaj.

⁴² Isto, str. 144.

⁴³ Isto, str. 43.

Užina uz koju ukućani i njihovi gosti neobavezno ćaskaju sastojala se od čaja, suhih čajnih kolačića i marmelade od brusnica. Osječanke se često nalaze i u nekoliko organiziranih čitaonica za žene. Kultura svakodnevice postaje i književni izazov. Upravo o svakodnevici u gradu piše u maniri stiliziranog didaktičnog realizma Josipa Glembay, istaknuta pedagoška i kulturna djelatnica, književnica za mladež koja se prvotno pojavljuje u književnom prostoru pod pseudonimom Ružica Bajkaševa. Njezina kulturna djelatnost usmjerena je stvaranju uvjeta za književni i kulturni rad na hrvatskom jeziku. Vlastitom energijom željela je osvijestiti našu ženu i grad Osijek pridići kulturno za sva područja, stvorila je i pomagala zakladu za siromašne učenike koja je nosila ime *Glembayeva zaklada*. Napisala je knjigu aforizama *Iskre pod pepelom* (1924.), a svoj rad u praksi nastojala je literarno oblikovati u duljoj pripovijesti napisanoj za mladež naslovljenoj *Za narod svoj* (1929.). Najpoznatija je osječka književnica s početka dvadesetoga stoljeća zasigurno Jagoda Truhelka, koja je i prosvjetna djelatnica i urednica (uz Mariju Jambrišak) časopisa *Na domaćem ognjištu: list za porodicu*. Njezin se književni rad temelji na sentimentalnim zapisima o prošlim vremenima koji u cjelini funkcioniraju autobiografski. Nazivaju je i osječkim Šenoom za djecu⁴⁴ s obzirom na to da je na vrlo profinjen način uspjela sačuvati svu ljepotu i vrijednost hrvatske tradicionalnosti u plemenitom značenju te riječi. Na tome tragu funkcionira već prva njezina knjiga, roman *Tugomila* objelodanjen 1894., zatim

⁴⁴ Usp. Hranjec, Stjepan. *Dječji hrvatski klasici*. Zagreb: Znanje, 2004.

epistolarna ispovijed *U carstvu duše* (1910.), kao i osječka trilogija koju čine *Zlatni danci* (1918.), *Gospine trešnje* (u prvom izdanju Matice hrvatske knjiga je izašla u dva dijela, prvi dio pod imenom *Bogorodičine trešnje* (1929.), a drugi pod imenom *Dusi domaćeg ognjišta* (1930.) i *Crni i bijeli dani* (1944.). *Plein air* (1897.) svojevrsni je ženski roman kojim Truhelka dovodi na scenu intelektualno superiornu ženu koja feminističke preokupacije lagano gura u prvi plan.⁴⁵ U *Vojači* (1899.), povijesnom romanu, progovara o ženama i njihovu položaju i ulozi u društvu putem lika bosanske kraljice Vojače, žene Stjepana Tomaša.

Uz personalne memoare književnice i prevoditeljice Vilme Vukelić *Tragovi prošlosti* (1994.) čitatelji slijede obiteljsku genezu autoričina dijela židovske obitelji. Posebice su zanimljiva ona mjesta u memoarima u kojima se više čita o autoričinoj naravi: „Ni danas mi nisu jasni uzroci toga žustroga duševnoga i tjelesnoga suprotstavljanja svakoj vanjskoj prinudi, onom kategoričnom ‘trebaš’ ili ‘moraš’”. Opirala sam se stvarima, koje bih inače bez pogovora učinila sama, samo zato jer su mi bile nametnute. Jednako tako mrzila sam put ‘zlatne sredine’, koji su mi zacrtali, a koji je a priori anatemizirao svaku pretjeranost, bilo u dobru ili zlu. Govorili su mi, i prije no što sam istinski razumijevala te riječi: budi umjerena u svemu! A upravo toga sam se najviše užasavala: prekinuti igru kada mi je bilo najljepše, završiti objed kada je najbolje prijalo, reducirati svoje želje, ne učiniti smjesta ono što mi je bilo na umu, šutjeti u prisutnosti drugih premda mi se prohtjelo da govorim – sve su to bili zahtjevi protiv kojih sam se bunila, ako ne uvijek i otvoreno, a ono prikriiveno, u duši.”⁴⁶ Vilma Vukelić vodila je računa da pišući o zbivanjima u Osijeku prikaže i ambijent u kojima se neki događaj zbiva. Pritom je pozornost posvećivala minucioznim opisima dizajna namještaja, odjeće sugrađana kao i prikazivanju njihova ponašanja. Karakteristike duha vremena u *Tragovima prošlosti* ogledaju se, dakle, u opisima izgleda stanovnika odnosno modnih ludosti koje su nosili npr. „visoke cipele na puceta od tzv everlasting – materijala, s dvadeset sitnih puceta na svakoj cipeli, koja su pri kopčanju stalno bježala kroz prste. Pa onda, goleme pomodne echarpe od atlasa koje su vezivane ispod struka i stalno su otklizivale, ali su svakoj pravoj toaleti davale krajnji šlif, a svojim su oblikom trebale zamijeniti tourneure od roshara za odrasle. Na kratko ošišanim frizurama njihao se gore dolje florentinski šešir, ukrašen golemim nojevim perjem... Tako je sve bilo neukusno, neudobno i izvještačenom ništa drugo negoli loša imitacija damske mode, čiji su trendovi u godinama između 1880. i 1890. poprimali groteskne crte.”⁴⁷ U njima autorica bilježi i kulturne utjecaje u kojima je evolucionistička teorija otvarala nove putove, a doba izrazitog individualizma o kojem se čitalo u Ibsenovoj *Nori* ili *Heddi Gabler*, Strinbergovoj *Gospođici Juliji* i Schillerovoj raspravi *O estetskom odgoju čovjeka*, Lessingovom *Laokoonu* i Öserovim *Estetskim pismima mladoj ženi* upućuje na prve spoznaje o znanstvenom socijalizmu kao i naglašava-

njem političke ravnodušnosti vezane uz „godinu 1848. kada je Osijek bio jedini grad koji se nije odazvao pozivu bana Jelačića, ali ne zato što bi se Osječani identificirali s mađarskom revolucijom, nego jer su željeli sačuvati svoj mir”.⁴⁸

Književnica za djecu Ivana Brlić Mažuranić, koja je često pisala pod pseudonimom Vladimir Šumski, u svojoj je *Autobiografiji* (1916.) napisala mnogo zanimljivih podataka o životu u Slavonskom Brodu, gdje je došla sa suprugom Vatroslavom kada joj je bilo 18 godina. Kao majka sedmero djece i žena koja je okružena *jakim* muškarcima (djed, otac, suprug) iznimno je bila sklona diskretnom sudjelovanju u razgovorima koji su u njihovu domu često bili vođeni uz društvo uglednika toga vremena. Građanski ugled tih obitelji prepoznaje se i u zapisima u kojima autorica o Mažuranićima i Brlićima piše kroz zrcalni pogled na njihove kuće, prostore kojima su se kretali navodeći pritom osobe s kojima su se susretali u privatnom ili javnom prostoru. Najveći dojam na jednom okupljanju na nju je ostavio, kako piše, Josip Juraj Strossmayer kojega je upoznala u njegovu dvoru u Đakovu. Već je njihov prvi susret u velikoj dvorani biskupskog dvora ostavio traga u njezinim mislima jer je i na večeri u domu Brlićevih dominirao „proncavi, bistri i hitri pogled kojim je redom obuhvatio svakog prije nego mu je prišao uz dašak fine regbi nemirne ironije neprestano se talasao u izrazu njegova živahnog lica”⁴⁹. Tada je upravo njegov govornički zanos i energija koja je iz njega izbijala usprkos sedamdesetoj godini života ostavila na sve okupljene *neodoljiv zanos*: „Naš Spasitelj, Sin božji, poginuo je na križu razapet za spas ljudstva, jer ga je vruće ljubio. A ja, slabi starac, na koljenima bih pao pred Bogom Svemogućim i suzama zahvalnicama orosio zemlju kad bi mi dozvoljeno bilo da svoje staračko tijelo položim na križ, da razapet dovršim život svoj za spas svoje domovine. Raširiv ruke stajao je starac, prodahnut silnim čuvstvom, zanesen moću vlastite riječi, kao da je duhu uslišana molitva njegova te da stoji na propet na nevidljivom križu za spas svoje domovine. Tada sam upoznala koja je morala biti snaga ovog govorničkog genija koji iz iste staračke slabosti ovakove dojmove izbijala!”⁵⁰ Salon u kući njezina supruga opremljen je slikama njegove majke Franjke rođ. pl. Daubachy koje je bila slikarica „finog i ukusnog kista, te je ostavila svoj dom okićen mnogobrojnim uresom, akvarelima, crtežima i uljenim slikama.”⁵¹ Uz njega nalazila se obiteljska knjižnica koja se sastojala do brojnih knjiga Ignjata Alojzija Brlića, zatim njegovih sinova Andrije Torkvata i Ignjata. Posebice je u njoj zanimljiva rukopisna zbirka obiteljske korespondencije od 1726. do 1860.: „Ta zbirka sadržava do tisuće pisama, među njima su listovi gotovo sviju istaknutih ličnosti našeg javnog života, od sto godina amo. Kolika obilna hrana za moja literarna nagnuća!”⁵² s ushitom je zapisala u *Autobiografiji* Ivana Brlić Mažuranić.

⁴⁵ Usp. Nemeč, Krešimir. Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća. Zagreb: Znanje, 1995. Str. 248.

⁴⁶ Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2003. Str. 11.

⁴⁷ Isto, str. 134–135.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ *Autobiografije hrvatskih pisaca / priredio Vinko Brešić*. Zagreb: AGM, 1997. Str. 526.

⁵⁰ Isto, str. 526–527.

⁵¹ Isto, str. 525.

⁵² Isto, str. 525.

Sl. 6. Detalj unutarnjeg uređenja salona obitelji Rutar; Muzej Slavonije, MSO-244852, foto: Vladimir Rutar

ZAKLJUČAK

Tisućljetna kulturna dinamika slavonskih gradova putem oblika njezina manifestiranja (kulturnih događanja), funkcija koje je imala u danome vremenu, književno-kulturne djelatnosti autora te otiska urbane strukture u književni tekst pozicionirala ih je u kulturno-povijesni suodnos s tadašnjim europskim središtima kulture. Dokaz su tomu zapisi koji pomažu u rekonstrukciji svakodnevice, a nalaze se u različitim arhivskim fondovima, od osobnih do onih institucionalnih. Opremljenost i raskošnost stambenog prostora ovisila je o ekonomskoj moći pojedinca. Namještaj, gotov ili izrađen po mjeri, i ostale kućne potrepštine obitelji su kupovale u tadašnjim europskim središtima kulture. Uvozili su se i sitniji komadi namještaja i luksuznije stvari, a središnja prostorija u kući bila je salon sa svojom reprezentativnom ulogom, gdje su se odvijale književno-kulturne aktivnosti, zabave te gozbe. Na značaj analizirane historijske antropologije bitno utječe žena oblikujući historiju svakodnevice. Stoga Gross naglašava kako tek unutar historije svakodnevice, koja ilustrira život, položaj žene u obitelji i društvu te njezin doprinos kulturi, žene iz različitih društvenih slojeva postaju *vidljive*. Historijska antropologija produčila je pogled na brojna područja ljudskoga života u koja su uključene i žene.⁵³ Dakle, uz kulturnu i književnu djelatnost

Franje pl. Cirakija, Josipe Glembay, Jagode Truhelke, Vilme Vukelić i Ivane Brlić Mažuranić mogu se rekonstruirati društveni svjetonazor, profil običaja i društvena psihologija građanstva na prijelazu stoljeća. Pripovjedne niti iz njihovih salona zasigurno će plesti još mnoge intrigantne priče o strogo čuvanim intimnim tajnama umjetničke i društvene kreme Slavonije.

⁵³ Usp. Gross, Mirjana. Susret historije i antropologije. // Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku 33/2(1996), str. 84.

LITERATURA

- Autobiografije hrvatskih pisaca / priredio Vinko Brešić. Zagreb: AGM, 1997.
- Bertoša, Miroslav. Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2002.
- Blache, P. Vidal de la. Principles of Human Geography. London: Constable and Company, 1926.
- Braudel, Fernand. Struktura svakidašnjice: materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća. Zagreb: August Cesarec, 1992.
- Ćiraki, Franjo. pl. Bilješke: 11. rujna 1903. – 7. veljače 1912.; Zapisci: 1847. – 1867. / priredila Helena Sablić Tomić. Požega: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjski-srijemski; Grad Požega; Grafika, 2004.
- Derrida, Jacques. Positions. / Preveo Alan Bass. Chicago: The University of Chicago Press, 1981.
- Derrida, Jacques. Semiology and Grammatology. // Literary Theory: An Anthology / uredili Julie Rivkin, Michael Ryan. Oxford: Blackwell Publishing, 2004. Str. 332–339.
- Doel, Marcus A. A Hundred Thousand Lines of Flight: A Machinic Introduction to the Nomad Thought and Scrumpled Geography of Gilles Deleuze and Félix Guattari. // Environment and Planning D: Society and Space 14(1996), str. 421–439.
- Geertz, Clifford. Tumačenje kultura I. Beograd: Biblioteka XX vek, 1998.
- Gibbon, Edward. Miscellaneous Works of Edward Gibbon. London, 1796.
- Gross, Mirjana. Mikrohistorija: dopuna ili suprotnost makrohistorije? // Otium: časopis za povijest svakodnevice 1–2(1994), str. 18–35.
- Gross, Mirjana. Susret historije i antropologije. // Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku 33/2(1996), str. 71–86.
- Hranjec, Stjepan. Dječji hrvatski klasici. Zagreb: Znanje, 2004.
- Ingold, Tim. Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description. London: Routledge, 2011.
- Lefebvre, Henri. The Production of Space. Oxford: Blackwell, 1991.
- Massey, Doreen. For Space. Los Angeles, CA; London: Sage, 2008.
- Mesić, Hrvoje. Prostorna humanistika: mapiranje nevidljivih prostora – spavača. // Lingua Montenegrina: časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja XI/2(2018), str. 179–209.
- Nemec, Krešimir. Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća. Zagreb: Znanje, 1995.
- Ness, Sally. Choreographies of Landscape: Signs of Performance in Yosemite National Park. Oxford: Berghahn, 2016.
- Nova kulturna historija / uredila Lynn Hunt. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
- Prendergast, Amy. Literary Salons Across Britain and Ireland in the Long Eighteenth Century. London: Palgrave Macmillan, 2015.
- Sablić, Tomić, Helena. Tema: dnevnik-nacrt za tipologiju žanra. // Umjetnost riječi: časopis za znanost o književnosti, izvedbenoj umjetnosti i filmu 45 (2001), str. 195–221.
- Sarti, Raffaella. Živjeti u kući: stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500. – 1800.). / prevela Ana Badurina. Zagreb: Ibis grafika, 2006.
- Schmid, Susanne. British Literary Salons of the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries. London: Palgrave Macmillan, 2013.
- Soja, Edward. Postmodern geographies and the critique of historicism. // Postmodern Contentions / uredili John Paul Jones III, Wolfgang Natter, Theodore R. Schatzki. New York, NY: Guilford, 1993. Str. 113–136.
- Soja, Edward. Taking space personally. // The Spatial Turn / uredili Barney Warf, Santa Arias. London: Routledge, 2008. Str. 11–35.
- Tuan, Yi-Fu. Humanistic Geography: An Individual's Search for Meaning. Madison: University of Wisconsin Press, 2012.
- Urry, John. Consuming Places. London: Routledge, 1985.
- Vukelić, Vilma. Tragovi prošlosti. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2003.
- Warf, Barney; Arias, Santa. Introduction: The Reinsertion of Space in the Humanities and Social Sciences. // The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives / uredili Barney Warf, Santa Arias. Abingdon: Routledge, 2009. Str. 1–10.

REPRESENTATION OF THE CULTURAL HERITAGE OF CIVIL SALONS IN THE AUTOBIOGRAPHICAL TEXTS OF SLAVONIAN WRITERS FROM THE TURN OF THE 19TH TO THE 20TH CENTURY

S U M M A R Y

The focus of research is on spatial turn in humanities and social sciences, in the last decades of the 20th century, the representation of landscapes and geographical phenomena inscribed in literary and cultural space. Personal memoirs, diaries, and autobiographies, as traces of memory, provide insight into the space where the historical and social identity of the city and its inhabitants was formed. Therefore, space is an active medium that emerges on the basis of changes.

The paper analyzes the cultural heritage of bourgeois salons in autobiographical texts of selected Slavonian writers from the turn of the 19th to the 20th century, thus hinting at the anthropological reserves of space (spatial impulses) and the tradition of European identity of Croatian bourgeoisie.

Keywords: cultural heritage, Slavonia, bourgeois houses, salons, identity, Slavonian literature, autobiographical texts.